

Paweł Olszewski

Relacje polsko-kaukaskie w pamiętnikach i literaturze naukowej – zarys problematyki

---

Niepodległość i Pamięć 25/3 (63), 211-238

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Paweł Olszewski

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

Relacje polsko-kaukaskie w pamiętnikach i literaturze naukowej – zarys problematyki

Słowa kluczowe

Kaukaz, Polacy, Gruzja, Armenia, Azerbejdżan, historia XIX–XX wieku

Streszczenie

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie polskich publikacji naukowych dotyczących losów Polaków na Kaukazie, relacji polsko-kaukaskich oraz dziejów Kaukazu w XX w. W pracy scharakteryzowano także wybrane pamiętniki i wspomnienia polskich zesłańców na Kaukazie, które przyczyniły się do popularyzacji wiedzy na temat tego regionu wśród polskich czytelników w drugiej połowie XIX w. W konkluzji artykułu wskazano na znaczny rozwój od lat 90. XX w. badań naukowych dotyczących relacji polsko-kaukaskich oraz na coraz szerszą współpracę polskich naukowców z historykami kaukaskimi w tym zakresie. Podkreślono także szczególne zainteresowanie badaczy kontaktami władz II RP ze środowiskami emigrantów kaukaskich w okresie międzywojennym.

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie publikacji dotyczących niezwykle bogatych związków między Polską a Kaukazem, wynikających przede wszystkim z obecności znacznej grupy Polaków, szczególnie na Kaukazie Południowym (Zakaukaziu) w XIX i na początku XX wieku. Ze względu na konieczność selekcji bogatej literatury naukowej poświęconej relacjom polsko-kaukaskim i historii Kaukazu autor artykułu skupił się przede wszystkim na charakterystyce wybranych pamiętników, publikacji naukowych, a także opracowań publicystycznych polskich autorów. W prezentowanej pracy pominięto charakterystykę artykułów naukowych i popularnonaukowych ze względu na ich znaczną liczbę. Jednocześnie wskazano, że przedstawione opracowania stanowią jedynie drobny wycinek publikacji, które powstały na temat Polaków na Kaukazie i kwestii kaukaskich. Mimo to w ocenie autora ukazują one reprezentatywny przekrój zagadnień badanych przez polskich autorów, a dotyczących obecności Polaków na Kaukazie i historii tego regionu. Kolejnym zawężającym kryterium selekcji było skupienie się przede wszystkim na publikacjach przedstawiających losy Polaków w Gruzji, w Armenii i w Azerbejdżanie.

Charakteryzując literaturę polską dotyczącą relacji polsko-kaukaskich można wskazać, że była i jest ona ściśle związana z obecnością Polaków w tym regionie od schyłku XVIII wieku. Obecność tę można podzielić na trzy okresy, z których pierwszy obejmuje czas od upadku powstania kościuszkowskiego do czasów po powstaniu styczniowym i jednocześnie jest związany z zakończeniem walk armii rosyjskiej z największym antycarskim powstaniem ludności Kaukazu Północnego u schyłku lat 50. XIX wieku. Drugi okres to czas szybkiego rozwoju gospodarczego, szczególnie Kaukazu Południowego od drugiej połowy XIX wieku do wybuchu I wojny światowej. Natomiast kolejny, trzeci okres w dziejach kaukaskiej Polonii, obejmuje czas I wojny światowej, istnienia niepodległych republik południowokaukaskich w latach 1918–1920/21, władzy radzieckiej na Kaukazie i niepodległych państw: Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu od 1991 roku.

Okres I połowy XIX wieku w dziejach Kaukazu był związany z obecnością w tym regionie znaczącej grupy Polaków służących w formacjach armii rosyjskiej stacjonujących na tym obszarze, przy czym grupę tę stanowili dawni uczestnicy powstania listopadowego, powstania styczniowego oraz różnego rodzaju antycarskich

tajnych organizacji, którzy zostali przymusowo zesłani na służbę w oddziałach armii rosyjskiej na Kaukazie. Oprócz nich, o wiele większą grupę stanowili poborowi z dawnego Królestwa Polskiego służący również w kaukaskich garnizonach armii carskiej, a także grupa Polaków – oficerów zawodowych oraz urzędników rosyjskiej administracji cywilnej i wojskowej, która poprzez swoją działalność na Kaukazie przyczyniła się do lepszego poznania warunków naturalnych, lokalnych kultur i języków ludności Kaukazu Północnego i Południowego.

Pierwszymi publikacjami dotyczącymi Kaukazu, które znalazły szerszy rezonans wśród polskich czytelników były pamiętniki i wspomnienia dawnych zesłańców przebywających na Kaukazie w I połowie XIX wieku. Wśród nich szczególne znaczenie miał pamiętnik Hipolita Jaworskiego, który lata 1835–1846 spędził na Kaukazie Północnym i w Azerbejdżanie. Po powrocie z przymusowej służby wojskowej opublikował najpierw, w latach 1858–1859, cykl artykułów w „Gazecie Warszawskiej”, a następnie w 1877 roku w Poznaniu wydał książkę pt. *Wspomnienia Kaukazu*¹. Znalazły się w niej m.in. dosyć szczegółowe i oparte na dostępnej wówczas literaturze naukowej informacje na temat historii Gruzji oraz wspomnienia H. Jaworskiego z pobytu w garnizonach rosyjskich na Kaukazie. Oceniając politykę Rosji wobec Kaukazu Północnego wskazywał on, że podporządkowanie tego obszaru władzy carskiej miało korzystny wpływ na poprawę położenia lokalnej ludności².

Kolejne wspomnienia na temat pobytu na Kaukazie pt. *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli* opublikował Mateusz Gralewski we Lwowie w 1877 roku. Przebywał on w latach 1844–1856 w Dagestanie, Azerbejdżanie, Gruzji i w Armenii. M. Gralewski przedstawił w swojej książce obszerne informacje o charakterze etnograficznym dotyczące narodów zamieszkujących Dagestan, Azerbejdżan i Gruzję. Zostały one oparte zarówno na istniejących wówczas pracach naukowych na ten temat, jak i na własnych obserwacjach i doświadczeniach uzyskanych w trakcie pobytu na Kaukazie. W pracy przedstawił także położenie Polaków przebywających w kaukaskich garnizonach. W 2015 roku Przemysław Adamczewski ponownie opracował i wydał

¹ H. Jaworski, *Wspomnienia Kaukazu*, Poznań 1877, ss. 142.

² Ibidem, s. 131–136.

wspomnienia M. Gralewskiego, uzupełniając je o bardzo interesujące informacje na temat biografii autora wspomnień. Ponadto w licznych przypisach P. Adamczewski wyjaśnił i przybliżył współczesnemu czytelnikowi zawiłości związane z kontekstem historycznym wydarzeń, o których pisał M. Gralewski we wspomnieniach³.

W 2017 roku P. Adamczewski wydał także ponownie wspomnienia kolejnego polskiego zesłańca na Kaukazie – Karola Kalinowskiego – zatytułowane: *Pamiętniki mojej żołnierki na Kaukazie i niewoli u Szamila. Od 1844 do 1854*⁴. Także i w tym przypadku tekst pamiętnika poprzedza obszerny wstęp, który lepiej pozwala zrozumieć czytelnikowi kontekst historyczny pobytu K. Kalinowskiego na Kaukazie oraz podaje interesujące informacje dotyczące życiorysu autora⁵. Pamiętnik ten jest o tyle interesujący, że jego autor skupia się przede wszystkim na sytuacji na Kaukazie Północnym w trakcie walk armii carskiej z oddziałami powstańców imama Szamila w drugiej połowie lat 40. i pierwszej połowie lat 50. XIX wieku. Ponadto K. Kalinowski opisał okres spędzony w niewoli u północnokaukaskich górali, a następnie dobrowolny pobyt wśród Czechenów. Po powrocie do kraju wydał w 1883 roku w Warszawie wspomnienia. Opisywana praca wydaje się tym bardziej interesująca, że była to jedna z pierwszych relacji dotyczących sytuacji w Czechenii i w Dagestanie, w okresie gdy obszary te znajdowały się poza kontrolą władz carskich na przełomie lat 40. i 50. XIX wieku. Ponadto autor osobiście poznał najważniejszych przywódców czecheńskiego powstania na czele z Szamilem⁶.

Wznowienie pamiętników K. Kalinowskiego i M. Gralewskiego było o tyle istotne, że obydwaj byli związani z tzw. „kaukaską grupą poetów” – dawnymi uczestnikami przede wszystkim powstania listopadowego, wywodzącymi się w znacznej mierze ze szlachty, którzy w trakcie przymusowej służby w armii carskiej na Kaukazie w latach 30. i 40. XIX wieku zajmowali się działalnością literacką,

---

³ M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*. Opracował merytorycznie oraz opatrzył komentarzami P. Adamczewski, Poznań 2015, ss. 591.

⁴ K. Kalinowski, *Pamiętniki mojej żołnierki na Kaukazie i niewoli u Szamila. Od 1844 do 1854*, wstęp i opracowanie P. Adamczewski, Warszawa 2017, ss. 321.

⁵ *Ibidem*, s. 5–51.

⁶ *Ibidem*, s. 266–279.

tworząc utwory w oparciu o motywy zaczerpnięte z literatury gruzińskiej, azerbejdżańskiej, ormiańskiej i północnokaukaskiej oraz tłumacząc na język polski dzieła literackie różnych narodów Kaukazu.

Historię polskich zesłańców na Kaukazie przedstawili Bohdan i Krzysztof Baranowscy w zbiorze szkiców pt. *Polaków kaukaskie drogi* wydanym w 1985 roku w Łodzi⁷. Pomimo że książka ta miała charakter popularnonaukowy, to jednak była oparta na wieloletnich badaniach dotyczących relacji polsko-kaukaskich, prowadzonych szczególnie przez B. Baranowskiego oraz polskich orientalistów, m.in. Jana Reychmana, Mirosławę Zakrzewską-Dubasową oraz innych badaczy. W książce tej opisano stosunki polsko-kaukaskie datujące się od drugiej połowy XV wieku, ponadto w kolejnych rozdziałach wspomniano m.in. o nieudanych planach organizacji przez wysłanników Hotelu Lambert polskich oddziałów na Kaukazie, które miały walczyć wspólnie z północnokaukaskimi góralami przeciwko władzy Rosji oraz o pobycie i badaniach Kaukazu przez polskich podróżników i uczonych (m.in. Tadeusza Krusińskiego, Jana Potockiego, i Józefa Chodźkę)⁸. Oddzielne rozdziały poświęcono inż. Witoldowi Zglenickiemu, który przyczynił się do odkrycia nowych złóż ropy naftowej w Azerbejdżanie na przełomie XIX i XX wieku oraz intensywnym kontaktom gospodarczym między dawnym Królestwem Polskim a Kaukazem od lat 90. XIX wieku⁹.

Kolejną część tej publikacji stanowiły szkice dotyczące dziejów Kaukazu w drugiej połowie XIX wieku, gdy w związku z odkryciem dużych zasobów ropy naftowej w Azerbejdżanie, a następnie pokładów rudy manganu w Gruzji, szczególnie Kaukaz Południowy zaczął bardzo szybko rozwijać się gospodarczo, potrzebując kapitałów i wykwalifikowanej siły roboczej. Taka sytuacja spowodowała, że do tego regionu zaczęli napływać m.in. Polacy z dawnego Królestwa Polskiego i innych zaborów w poszukiwaniu pracy w rozwijającym się przemyśle naftowym i innych gałęziach południowokaukaskiej gospodarki, a także uzyskując zatrudnienie w administracji państwowej i lokalnej.

---

⁷ B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985, ss. 207.

⁸ Ibidem, s. 41–48, 110–111.

⁹ Ibidem, s. 163–186.

Niektórym z nich udało się zdobyć znaczny majątek na Kaukazie Południowym.

Polacy szczególnie przyczynili się do rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego południowej części regionu kaukaskiego, uzyskując zatrudnienie jako inżynierowie i architekci, kadra techniczna i administracyjna, zarówno w prywatnych przedsiębiorstwach przemysłowych, jak i w rosyjskiej administracji państwowej oraz municypalnej. Najwybitniejszym przykładem był wspomniany już W. Zglenicki¹⁰.

Przedstawiona praca jest efektem wcześniejszych zainteresowań badawczych przede wszystkim B. Baranowskiego, który, oprócz licznych artykułów, wydał książki: *Polsko-azerbejdżańskie stosunki kulturalne w pierwszej połowie XIX w.* oraz *Polskie zainteresowania z XVIII wieku i XIX wieku kulturą Gruzji*¹¹. W pierwszej monografii autor podkreślał, że polsko-azerbejdżańskie stosunki kulturalne rozwijały się najintensywniej w latach 30. i 40. XIX wieku za sprawą polskich zesłańców. W konkluzji wskazał także, że kolejna faza ożywienia relacji polsko-azerbejdżańskich nastąpiła u schyłku XIX wieku za sprawą licznej grupy polskich inżynierów, którzy znaleźli zatrudnienie w przemyśle naftowym, a także lekarzy, farmaceutów, prawników i nauczycieli, którzy przybywali na Kaukaz Południowy, tworząc liczącą się, także pod względem kulturalnym, polską społeczność w Baku¹².

Natomiast w wydanej kilka lat później publikacji dotyczącej relacji polsko-gruzińskich B. Baranowski twierdził z kolei, że szczególnie ożywione kontakty polsko-gruzińskie miały miejsce w latach 20., 30., 40. XIX wieku za sprawą prac m.in. Konstantego Rudłowskiego, Tadeusza Łady-Zabłockiego czy też Kazimierza Łapczyńskiego, gdyż miały one pionierskie znaczenie z punktu widzenia badań, szczególnie literatury gruzińskiej w pracach europejskich kartwelologów¹³.

Kolejny okres intensywnych zainteresowań Polaków kulturą Gruzji to przełom XIX i XX wieku, kiedy ukazały się publikacje m.in. Artura

---

¹⁰ Ibidem, s. 138–154.

¹¹ B. Baranowski, *Polsko-azerbejdżańskie stosunki kulturalne w pierwszej połowie XIX wieku*, Łódź 1979, ss. 79; Idem, *Polskie zainteresowania z XVIII i XIX wieku kulturą Gruzji*, Wrocław 1982, ss. 79.

¹² B. Baranowski, *Polsko-azerbejdżańskie...*, op. cit., s. 21–28, 77.

¹³ Idem, *Polskie zainteresowania...*, op. cit., s. 28–29, 38–40, 45–47.

Leista, Edwarda Strumpfa oraz Wacława Sieroszewskiego. Spośród nich szczególnie A. Leist, pochodzący z rodziny polsko-niemieckiej był uważany za jednego z najwybitniejszych znawców kultury i literatury gruzińskiej i ormiańskiej na przełomie XIX i XX wieku. Przebywający wiele lat w Gruzji, utrzymujący przyjacielskie kontakty z przywódcami gruzińskiej elity polityczno-kulturalnej, na czele z Ilią Czawczawadze, doskonale znający język gruziński i ormiański A. Leist wydał wiele fundamentalnych prac w różnych językach na temat kultury i literatury gruzińskiej i ormiańskiej¹⁴.

Swoistym podsumowaniem zainteresowań badawczych Bohdana i Krzysztofa Baranowskich były wydane w 1987 roku w Wydawnictwie Ossolineum *Historia Azerbejdżanu* i *Historia Gruzji*¹⁵. Publikacje te obejmowały okres od czasów najdawniejszych do współczesności obydwu państw i stanowiły interesujące kompendia wiedzy na temat historii Gruzji i Azerbejdżanu, w których znalazły się także informacje na temat stosunków polsko-gruzińskich i polsko-azerbejdżańskich. Należy jednak stwierdzić, że ze względu na istniejącą w Polsce przed 1989 rokiem cenzurę, przedstawiony w nich okres od 1917 roku w dziejach Azerbejdżanu i Gruzji nie do końca był zgodny z aktualnym stanem badań na temat sytuacji w tych państwach w okresie ich niepodległości w latach 1919–1920/21 oraz w czasach radzieckich.

Podobną uwagę można poczynić wobec *Historii Armenii*, autorstwa Mirosławy Zakrzewskiej-Dubasowej, wydanej w 1990 roku, która również może być przydatną pozycją dla czytelników interesujących się dziejami Armenii i Kaukazu¹⁶. Omawiana publikacja, w której zamieszczono także interesujące informacje na temat kontaktów polsko-ormiańskich, była efektem wieloletnich badań autorki na temat relacji polsko-kaukaskich, ze szczególnym uwzględnieniem kontaktów między Polską i Armenią oraz roli Ormian w polskiej historii i kulturze¹⁷.

Sytuacją na Kaukazie w XIX i w XX wieku zajmował się także Stanisław Ciesielski w monografii pt. *Rosja–Czeczenia. Dwa stulecia*

---

¹⁴ Ibidem, s. 58–62.

¹⁵ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987, ss. 264; B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław 1987, ss. 252.

¹⁶ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia Armenii*, Wrocław 1990, ss. 343.

¹⁷ Ibidem, s. 142–158.

konfliktu, opublikowanej w 2003 roku¹⁸. Książka ta była jedną z pierwszych publikacji wydanych w języku polskim i ukazujących w sposób przekrojowy relacje między Czechenią i Rosją od XVIII wieku aż do wojny czecheńsko-rosyjskiej na przełomie XX i XXI wieku. Wykorzystując opublikowane dokumenty źródłowe oraz obszerną literaturę naukową przedmiotu autor przedstawił w niezwykle interesujący sposób ekspansję Rosji na Kaukazie Północnym i próby przeciwstawienia się jej ze strony północnokaukaskich górali, ze szczególnym uwzględnieniem Czechenów. Pomimo że w opisywanej publikacji nie wyeksponowano wątków relacji polsko-kaukaskich, to książka ta jest istotna dla lepszego zrozumienia kontekstu historycznego pobytu, szczególnie Polaków – żołnierzy w carskich garnizonach na Kaukazie Północnym¹⁹. Podobny charakter nosiła praca Piotra Grochmalskiego pt. *Czeczenia. Rys prawdziwy* wydana w 1999 roku, w której autor skupił się jednak przede wszystkim na opisie rosyjsko-czecheńskiego konfliktu militarnego w latach 90. XX wieku²⁰.

Natomiast monografią poświęconą obecności Polaków na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku jest pozycja autorstwa Grzegorza Piwnickiego *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, oparta na obszernej literaturze pamiętnikarskiej i publikacjach naukowych²¹. W pracy omówiono m.in. specyfikę funkcjonowania oddziałów rosyjskiego Korpusu Kaukaskiego oraz wpływ rosyjskich garnizonów na przeobrażenia społeczno-ekonomiczne na Kaukazie. Przedstawiono także rolę Polaków w carskich garnizonach w tym regionie. W podsumowaniu G. Piwnicki wskazał na pewien udział Polaków w przeobrażeniach cywilizacyjnych Kaukazu, szczególnie jego południowej części u schyłku XIX i na początku XX wieku²².

Uzupełnieniem tej publikacji może być wydana jeszcze w 1934 roku w Warszawie książka Ludwika Widerszala *Sprawy kaukaskie w polityce*

---

¹⁸ S. Ciesielski, *Rosja–Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003, ss. 398.

¹⁹ Ibidem, s. 53–80.

²⁰ P. Grochmalski, *Czeczenia. Rys prawdziwy*, Wrocław 1999, ss. 378.

²¹ G. Piwnicki, *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001, ss. 269.

²² Ibidem, s. 183–232.

europiejskiej w latach 1831–1864²³. W opracowaniu tym opisano m.in. nieudane próby utworzenia przez przedstawicieli Hotelu Lambert oddziałów polskich na Kaukazie Północnym, rekrutujących się spośród jeńców – Polaków przebywających w niewoli północnokaukaskich górali²⁴. Pomimo że publikacja ta powstała 84 lata temu i opierała się na literaturze przedmiotu dostępnej w połowie lat 30. XX wieku, to jednak nadal jest interesująca, ponieważ L. Widerszał wykorzystał w niej materiały archiwalne, które uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. W konkluzji książki autor wskazywał na rolę działalności księcia Adama Czartoryskiego i jego współpracowników w popularyzowaniu, szczególnie w latach 40. i 50. XIX wieku, informacji na temat walki ludności Kaukazu Północnego przeciwko Rosji carskiej wśród społeczeństw i rządów państw Europy Zachodniej, zwłaszcza Wielkiej Brytanii i Francji. Jednocześnie L. Widerszał podkreślał, że zainteresowanie tych dwóch mocarstw rozszerzaniem wpływów w innych częściach Imperium Osmanów oraz w Azji Środkowej sprawiło, że rządy w Londynie i Paryżu faktycznie uznawały Kaukaz Północny za strefę wpływów Petersburga²⁵.

Dopełnieniem pracy L. Widerszala może być pamiętnik Michała Czajkowskiego (Mehmeda Sadyka Paszy) pt. *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, wydany w 1962 roku przez Józefa Fijałka²⁶. Praca może być interesująca dla czytelnika, ponieważ M. Czajkowski był związany z Hotelem Lambert, wiele lat przebywał w Turcji, tworzył także polskie formacje wojskowe, które miały walczyć w trakcie wojny krymskiej po stronie koalicji antyrosyjskiej. Ponadto istniały plany wysłania autora wspomnień w charakterze emisariusza Turcji i mocarstw zachodnich do Gruzji²⁷. Pomimo że przedstawiony pamiętnik nie dotyczy losów Polaków na Kaukazie, to jednak wydaje się być inte-

---

²³ L. Widerszał, *Sprawy kaukaskie w polityce europejskiej w latach 1831–1864*, Warszawa 1934, ss. 270.

²⁴ Ibidem, s. 176–191.

²⁵ Ibidem, s. 234–235.

²⁶ M. Czajkowski (Mehmed Sadyk Pasza), *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*. Z rękopisu wydał, wstępem i przypisami opatrzył J. Fijałek, Warszawa 1962, ss. 316.

²⁷ Ibidem, s. XV, s. 239–241.

resujący dla zrozumienia pewnych realiów związanych z tzw. kwestią wschodnią, wojną krymską i planami polskich emisariuszy i oddziałów wojskowych na Kaukazie Północnym i Południowym w latach wojny krymskiej²⁸.

Kwestią roli Polaków w przeobrażeniach cywilizacyjnych na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku zajmuje się także praca Henryka Kiełbasińskiego *Przemiany kulturalne w Armenii w XX wieku*²⁹. Znalazł się w niej podrozdział poświęcony roli Polaków w życiu kulturalnym Armenii, którzy odegrali w nim pewną rolę, szczególnie na przełomie XIX i XX wieku. W tym okresie, gdy liczba ludności polskiego pochodzenia w Armenii rosyjskiej była najwyższa, dominowali wśród niej przede wszystkim poborowi oraz pracownicy administracji³⁰.

Publikacje G. Piwnickiego i H. Kiełbasińskiego były przygotowanymi do druku pracami doktorskimi napisanymi pod kierunkiem prof. Andrzeja J. Chodubskiego. Był on wybitnym historykiem i politologiem zajmującym się m.in. relacjami polsko-kaukaskimi, ze szczególnym uwzględnieniem roli Polaków w przeobrażeniach Azerbejdżanu w XIX i na początku XX wieku. Efektem zainteresowań badawczych A. Chodubskiego była m.in. książka pt. *Polacy w Azerbejdżanie* wydana w 2003 roku³¹. Oparta na obszernej bazie źródłowej i literaturze praca została napisana w układzie przedmiotowo-chronologicznym. Jej autor przeanalizował specyfikę kulturową Azerbejdżanu, wskazał także poszczególne etapy rozwoju relacji polsko-azerbejdżańskich od lat 70. XV wieku aż do końca I wojny światowej. Następnie A. Chodubski scharakteryzował obecność Polaków w Azerbejdżanie w I połowie XIX wieku, podkreślając znaczną rolę polskich zesłańców

---

²⁸ Więcej informacji na ten temat można znaleźć m.in. w pracach: R. Żurawski vel Grajewski, *Wielka Brytania w „dyplomacji” księcia Adama Jerzego Czartoryskiego wobec kryzysu wschodniego (1832–1841)*, Warszawa 1999, ss. 409; idem, *Kaukaz w „dyplomacji” księcia Adama Jerzego Czartoryskiego w okresie kryzysu wschodniego (1832–1840)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2003, r. 2, nr 2 (4), s. 181–198.

²⁹ H. Kiełbasiński, *Przemiany kulturalne w Armenii w XX wieku*, Toruń 2001, ss. 218.

³⁰ Ibidem, s. 111–126.

³¹ A. Chodubski, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2003, ss. 325.

w kształtowaniu wiedzy dziewiętnastowiecznej polskiej opinii publicznej we wszystkich trzech zaborach o Azerbejdżanie i Kaukazie³².

Natomiast w ostatniej, trzeciej części książki A. Chodubskiego opisano aktywność zawodową i społeczną Polaków w Azerbejdżanie od drugiej połowy XIX wieku do końca XX wieku. Wskazano w niej na niewspółmiernie duży wkład Polaków w rozwój cywilizacyjny Azerbejdżanu na przełomie XIX i XX wieku w stosunku do niewielkiej grupy ludności polskiej mieszkającej w tym czasie we wschodniej części Kaukazu Południowego³³.

Praca ta jest swoistym podsumowaniem wieloletnich badań A. Chodubskiego na temat kaukaskiej i azerbejdżańskiej Polonii. Wśród jego wielu publikacji dotyczących szczegółowych zagadnień związanych z obecnością Polaków na Kaukazie można wskazać m.in. na niezwykle interesującą monografię: *Górnik, geolog. Witold Zglenicki (1850–1904) „Polski Nobel”*³⁴. Przedstawiono w niej postać wspomnianego już inż. W. Zglenickiego, który poprzez swoje poszukiwania geologiczne przyczynił się do unowocześnienia metod i zwiększenia wydobycia ropy naftowej w Azerbejdżanie. Książka zawiera także niezwykle interesujące informacje na temat jego działalności biznesowej oraz losów testamentu, na mocy którego dochody z działek naftowych należących do W. Zglenickiego przeznaczono m.in. na działalność Kasy imienia Mianowskiego³⁵.

Kolejną postacią, która wzbogaciła wiedzę Polaków na temat Kaukazu u schyłku XIX i na początku XX wieku był już wspomniany w artykule Artur Leist – wybitny znawca historii i literatury gruzińskiej i ormiańskiej, który w 1885 roku wydał w Warszawie *Szkice z Gruzji*³⁶. Opublikował on także liczne artykuły naukowe, publicystyczne i książki. Jego postać przypomniał Andrzej Woźniak w książce pt. *Dobry Europejczyk w Tyflisie. Śladami Artura Leista*, wydanej

---

³² Ibidem, s. 138–155.

³³ Ibidem, s. 194–212.

³⁴ A.J. Chodubski, *Górnik. Geolog. Witold Zglenicki (1850–1904) „Polski Nobel”*, Płock 2012, ss. 192.

³⁵ Ibidem, s. 71–86, 126–128.

³⁶ A. Leist, *Szkice z Gruzji*, Warszawa 1885, ss. 175.

w 2017 roku³⁷. A. Woźniak był kolejnym wybitnym znawcą relacji polsko-kaukaskich, szczególnie polsko-gruzińskich. Omawiana praca to efekt jego wieloletnich badań dotyczących m.in. roli Polaków w poznawaniu historii, etnografii i literatury narodów Kaukazu Południowego w XIX wieku. Pochodzący z rodziny polsko-niemieckiej A. Leist, znawca literatury gruzińskiej, przyczynił się także w znacznym stopniu do rozwoju badań europejskich nad literaturą ormiańską na przełomie XIX i XX wieku³⁸. Postać A. Leista wydaje się być szczególnie interesująca dla czytelników jego książek i artykułów, gdyż mieszkał on wiele lat w Tbilisi oraz utrzymywał przyjazne relacje z licznymi przedstawicielami gruzińskiej elity kulturalnej schyłku XIX i początku XX wieku³⁹.

Podobny charakter, publikacji poświęconej także wybitnemu znawcy Kaukazu polskiego pochodzenia, tym razem na służbie rosyjskiej, który badał ten region w XIX wieku, ma książka Andrzeja Furiera pt. *Józef Chodźko 1800–1881. Polski badacz Kaukazu* wydana w 2001 roku⁴⁰. Jest ona poświęcona znakomitemu specjalście w zakresie geodezji i geografii, który w latach 1840–1865 dokonał triangulacji Kaukazu, czego efektem było sporządzenia dokładnych map topograficznych tego regionu⁴¹. W monografii A. Furiera, oprócz obszernego biogramu J. Chodźki opublikowano także jego najważniejszą pracę pt. *Orografia Kaukazu*, napisaną w 1864 roku, której rękopis znajduje się w Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁴².

Praca poświęcona J. Chodźce była efektem wieloletnich badań A. Furiera, zajmującego się relacjami polsko-kaukaskimi, ze szczególnym uwzględnieniem roli Polaków w historii Gruzji w XIX i XX

---

³⁷ A. Woźniak, *Dobry Europejczyk w Tyflisie. Śladami Artura Leista*, Warszawa 2017, ss. 106.

³⁸ Ibidem, s. 45–52.

³⁹ Ibidem, s. 45–49.

⁴⁰ A. Furier, *Józef Chodźko 1800–1881. Polski badacz Kaukazu*, Warszawa 2001, ss. 214.

⁴¹ Ibidem, s. 68–86.

⁴² Ibidem, s. 129–199.

wieku. Kolejną monografią tego autora jest pozycja *Polacy w Gruzji* wydana w 2009 roku⁴³. W książce tej, opisując dzieje Gruzji, autor skupił się przede wszystkim na przedstawieniu obecności Polaków w tym kraju w XIX i na początku XX wieku. Przeanalizował m.in. pobyt polskich zesłańców i wojskowych w Gruzji i na Kaukazie, wskazał również Kaukaz jako temat w pracach publicystycznych polskiej emigracji niepodległościowej, ponadto scharakteryzował specyfikę położenia polskiej ludności w Gruzji⁴⁴. Oddzielny rozdział poświęcił życiu religijnemu Polaków na ziemiach gruzińskich w XIX wieku, ponadto omówił działalność zawodową, społeczną i kulturalną Polaków w Gruzji, szczególnie aktywną w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, w związku z rozwojem gospodarczym Zakaukazia. A. Furier scharakteryzował także losy Polaków w Gruzji w latach I wojny światowej, w okresie istnienia Demokratycznej Republiki Gruzji w latach 1918–1921, w czasach władzy radzieckiej oraz wspominał Gruzynów polskiego pochodzenia żyjących w Gruzji, począwszy od 1991 roku, gdy ponownie stała się ona niepodległym państwem⁴⁵. W pracy wykorzystano obszerną literaturę przedmiotu, a także przedstawiono efekty rozległych badań przeprowadzonych w archiwach polskich, gruzińskich i azerbejdżańskich.

A. Furier wskazywał, że ważną rolę odgrywała aktywność religijna Polaków w Gruzji i na Kaukazie oraz katolicyzm, które stanowiły swoisty wyróżnik Polaków wśród ortodoksyjnych i muzułmańskich kaukaskich sąsiadów⁴⁶. Z kolei gruziński katolicyzm na Kaukazie analizował Tymon Tytus Chmielecki w wydanej w 1998 roku książce pt. *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX w. w świetle archiwów watykańskich*⁴⁷. Autor obszernie przedstawił stosunki Gruzji ze Stolicą Apostolską i misje kapucynów na Kaukazie do końca XVIII wieku, następnie omówił działalność misji kapucynów w Gruzji w pierwszej

⁴³ A. Furier, *Polacy w Gruzji*, Warszawa 2009, ss. 451.

⁴⁴ Ibidem, s. 119–230.

⁴⁵ Ibidem, s. 287–372.

⁴⁶ Ibidem, s. 282–285.

⁴⁷ T.T. Chmielecki, *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*, Warszawa 1998, ss. 402.

połowie XIX wieku⁴⁸. T.T. Chmielecki w kolejnych rozdziałach omawianej publikacji opisał również organizację Kościoła rzymskokatolickiego w Gruzji w ramach diecezji tyraspolskiej w latach 1848–1919 oraz problemy gruzińskiego katolicyzmu pod jurysdykcją biskupów tyraspolskich⁴⁹.

Pomimo że pozycja ta nie była poświęcona wprost polskim wspólnotom katolickim w Gruzji, to jednak ze względu na fakt, że to przede wszystkim Polacy stanowili duży, a w niektórych opisywanych okresach wręcz przeważający odsetek wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego w poszczególnych częściach Gruzji, wydaje się godna uwagi dla osób interesujących się dziejami Polaków na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku⁵⁰. Ponadto należy podkreślić, że autor przeprowadził szczegółowe badania źródłowe w archiwach watykańskich, które generalnie są trudno dostępne dla naukowców⁵¹.

A. Furier napisał również książkę pt. *Droga Gruzji do niepodległości*⁵², w której przedstawił dzieje Gruzji do początku XX wieku, ukazując historyczne uwarunkowania przeobrażeń politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych i narodowych w Gruzji w XIX i XX wieku⁵³. Scharakteryzował również dzieje tego państwa w okresie tzw. pierwszej niepodległości w latach 1918–1921, okres radziecki w historii ziem gruzińskich oraz stworzenie niepodległego państwa gruzińskiego w 1991 roku i zmiany wewnętrzne w Gruzji do 1995 roku⁵⁴.

Praca A. Furiera nawiązywała także do szeregu publikacji kolejnych dwóch wybitnych znawców dziejów Kaukazu w XIX i XX wieku, a szczególnie położenia Polaków w tym regionie: Wojciecha Materckiego i Marka Mądzika. M. Mądzik w 1987 roku wydał interesującą monografię dotyczącą *Działalności społeczno-kulturalnej i politycznej*

---

⁴⁸ Ibidem, s. 41–163.

⁴⁹ Ibidem, s. 184–332.

⁵⁰ Ibidem, s. 243–247.

⁵¹ Ibidem, s. 12–13, 356–58.

⁵² A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Warszawa 2000, ss. 279.

⁵³ Ibidem, s. 23–84.

⁵⁴ Ibidem, s. 105–230.

*Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*⁵⁵. W książce tej, wykorzystując liczne archiwa polskie i gruzińskie oraz obszerną literaturę przedmiotu, przedstawiono sytuację Gruzji na przełomie XIX i XX wieku. Autor przeanalizował położenie Polaków w Gruzji w tym okresie, wskazując m.in. na ich rozmieszczenie, strukturę zawodową⁵⁶. Przedstawił także polskie organizacje i instytucje oświatowe, kulturalne, dobroczynne i polityczne działające w Gruzji i na Kaukazie przed i w trakcie I wojny światowej. M. Mądzik ukazał także działalność polityczną i wojskową Polaków w Gruzji w latach 1917–1918 oraz proces repatriacji ludności polskiego pochodzenia z Gruzji i Zakaukazia po I wojnie światowej⁵⁷.

W podsumowaniu monografii wskazano, że obok aktywności zawodowej, Polacy zamieszkujący w Gruzji wykazywali się, szczególnie w okresie od 1905 do 1917 roku, dużą aktywnością społeczną i polityczną, co spowodowało, że mieli także pewien wpływ na zmianę sytuacji w Gruzji po rewolucji lutowej⁵⁸. Jednocześnie M. Mądzik w niezwykle interesujący sposób opisał przeobrażenia polskiej kolonii w Tbilisi, składającej się w dużym stopniu z grupy Polaków przybyłych na Zakaukazie w celu poprawy swojej sytuacji materialnej, która stopniowo ewaluowała w Polonię gruzińską, przejawiającą duże zainteresowanie swoją szeroko pojętą polskością. Wśród członków tej polskiej społeczności w Gruzji, szczególnie po 1917 roku, bardzo widoczne stało się silne poczucie odrębności narodowej wobec gruzińskich sąsiadów oraz znaczne zrozumienie dla polskich interesów narodowych⁵⁹.

Efektom wieloletnich badań M. Mądzika nad sytuacją Polaków na Kaukazie była napisana wspólnie z M. Zakrzewską-Dubasową i Leszkiem Piątkowskim praca pt. *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku* wydana w 1990 roku⁶⁰. Ta interesują-

---

⁵⁵ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987, ss. 249.

⁵⁶ Ibidem, s. 9–62.

⁵⁷ Ibidem, s. 63–178.

⁵⁸ Ibidem, s. 170–180.

⁵⁹ Ibidem, s. 180.

⁶⁰ M. Mądzik, L. Piątkowski, M. Zakrzewska-Dubasowa, *Polacy w kulturze*

ca publikacja składa się z trzech rozdziałów prezentujących: Polaków na Zakaukaziu, działalność społeczno-gospodarczą i kulturalną Polaków na Zakaukaziu w XIX i na początku XX wieku oraz polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na tym obszarze na przełomie XIX i XX wieku.

M. Mądzik był także autorem licznych artykułów w publikacjach, których jedną z omawianych kwestii było położenie Polaków na Kaukazie. Przykładem takiej monografii może być wydana w 2007 roku, wspólnie z Mariuszem Korzeniowskim i Dariuszem Tarasiukiem książka: *Tulaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*⁶¹. W pracy tej przedstawiono także sytuację Polaków, którzy znaleźli się na Kaukazie w latach I wojny światowej i ich powroty do niepodległej Polski po 1918 roku⁶².

Kwestią położenia Polaków, szczególnie w Gruzji, w latach I wojny zajmuje się także wybitny znawca historii tego kraju, badacz relacji polsko-radzieckich, dziejów Rosji w XX oraz w XXI wieku, historyk i politolog Wojciech Materski. W 1993 roku opublikował on pracę pt. *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, ukazującą dzieje niepodległej Demokratycznej Republiki Gruzji istniejącej w latach 1918–1921⁶³. Umieszczono w niej także informacje na temat Polaków w tym kraju oraz prób współpracy wojskowo-politycznej między rządami polskim i gruzińskim w 1920 roku⁶⁴.

Efektom badań W. Materskiego nad historią Gruzji w XX wieku była wydana w 2000 roku książka pt. *Gruzja*. Jej nowe, uzupełnione wydanie zostało opublikowane w 2010 roku⁶⁵. Pomimo że praca ta ma charakter popularnonaukowy, to jednak stanowi wyczerpujące i bardzo

---

i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku, Lublin 1990, ss. 136.

⁶¹ M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk, *Tulaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*, Lublin 2007, ss. 238.

⁶² Ibidem, s. 101–102.

⁶³ W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994, ss. 252.

⁶⁴ Ibidem, s. 26–27, 32–34, 36, 168–169.

⁶⁵ W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, ss. 355; idem, *Gruzja*, wydanie drugie – poprawione i uzupełnione, Warszawa 2010, ss. 491.

interesujące kompendium wiedzy na temat dziejów Gruzji, obejmujące okres od XIX wieku aż do tzw. „rewolucji róż” oraz sytuację w latach 2002–2009. Umieszczono w niej także rozdział poświęcony sytuacji Polaków w Gruzji w XIX i w XX wieku⁶⁶. W. Materski w badaniach skupił się także na losach emigracji gruzińskiej w międzywojennej Polsce i w trakcie II wojny światowej oraz „kwestii gruzińskiej” w polityce międzynarodowej po 1921 roku, przygotowując na ten temat ponad 60 różnego rodzaju artykułów naukowych i popularnonaukowych⁶⁷.

W podobnej konwencji jak monografia W. Materskiego na temat Gruzji, została przygotowana książka *Azerbejdżan*, której autorem był Tadeusz Świętochowski – wybitny amerykański turkolog, historyk i politolog polskiego pochodzenia, jeden z najlepszych znawców historii Azerbejdżanu w XIX i XX wieku⁶⁸. W pracy ukazano także położenie Polaków w Azerbejdżanie w XIX i XX wieku⁶⁹. T. Świętochowski napisał również wiele innych interesujących publikacji, wśród których należy wymienić przetłumaczoną na język polski w 1998 roku pozycję *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*⁷⁰. Pomimo że książka ta nie przedstawia losów Polaków w Azerbejdżanie, to jest ona godna uwagi, ponieważ opisuje przeobrażenia polityczne, społeczne i gospodarcze w Azerbejdżanie w XIX i XX wieku, których poznanie pozwala lepiej zrozumieć położenie ludności polskiej w tym kraju. Podobny charakter mają interesujące publikacje Jerzego Rohozińskiego *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*, Przemysława Adamczewskiego *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Piotra Kwiatkiewicza *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie od republiki radzieckiej do*

⁶⁶ Ibidem, s. 381–414.

⁶⁷ D. Kolbaia, *Bibliografia prac Wojciecha Materskiego dotyczących historii Gruzji i stosunków polsko-gruzińskich*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2016, nr 26, s. 299–305.

⁶⁸ T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006, ss. 303.

⁶⁹ Ibidem, s. 38–39, 76–77.

⁷⁰ T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998, ss. 305.

współczesnego państwa oraz Barbary Patlewicz *Azerbejdżańska droga do pierwszej niepodległości*, poświęcone dziejom Azerbejdżanu w XX i na początku XXI wieku⁷¹.

Jak już wspomniano kilkakrotnie w prezentowanym artykule, większość ludności polskiego pochodzenia przebywająca na Kaukazie wyjechała do Polski po I wojnie światowej. Jednak nie oznaczało to zamknięcia kwestii relacji polsko-kaukaskich, ponieważ nadal, szczególnie w Gruzji, przebywała pewna grupa Polaków, ponadto liczna grupa emigrantów kaukaskich, zwłaszcza Gruzinów znalazła się w II RP po podporządkowaniu Kaukazu Rosji Radzieckiej w latach 1920–1921. Kwestiom tym były poświęcone liczne prace naukowe, z których pewną część opublikowano w wydawanym od 1991 roku roczniku: „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich”. W 2003 roku zmienił on nazwę na: „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies”. Jest on wydawany pod egidą Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktorem czasopisma, cieszącego się dużą renomą międzynarodową, był W. Materski, natomiast obecnie jest Dawid Kolbaia, który również zajmuje się badaniem losów gruzińskiej emigracji w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem biografii i działalności naukowej Grzegorza Peradze – profesora Uniwersytetu Warszawskiego, wybitnego patrolologa oraz duchownego Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w przedwojennej Warszawie. D. Kolbaia jest ponadto autorem opracowania dotyczącego gruzińskich oficerów kontraktowych w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym, w którym zamieścił wiele niezwykle interesujących zdjęć archiwalnych⁷². Postacią G. Peradze oraz jego dorobkiem naukowym zajmuje się także Henryk Paprocki⁷³.

---

⁷¹ J. Rohoziński, *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*, Warszawa 2005, ss. 378; P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Toruń 2013, ss. 671; B. Patlewicz, *Azerbejdżańska droga do pierwszej niepodległości*, Szczecin 2016, ss. 292; P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, ss. 489.

⁷² D. Kolbaia, *Pod skrzydłami Rzeczypospolitej. Emigracja gruzińska w Polsce 1921–1939*, Warszawa 2015, ss. 209.

⁷³ H. Paprocki, *Niektóre okoliczności aresztowania i pobytu w więzieniu Pawiak*

Z kolei pośrednio kwestię położenia Polaków na Kaukazie Południowym w okresie radzieckim poruszono w wydanym przez A. Furiera studium źródłowym pt. *Kraj Zakaukaski w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej*⁷⁴. Obejmuje ono dwa obszernie raporty sporządzone przez pracowników Konsulatu RP w Tbilisi w 1927 i w 1934 roku. Pomimo że dokumenty te dotyczyły przede wszystkim sytuacji gospodarczej na Kaukazie Południowym, to jednak ich przestudiowanie może być ważne dla osób interesujących się dziejami obywateli radzieckich polskiego pochodzenia w tym regionie, ze względu na opisy sytuacji wewnętrznej na Zakaukaziu u schyłku lat 20. i w połowie lat 30. XX wieku.

Podobny charakter ma wydany w 2017 roku przez Instytut Pamięci Narodowej zbiór dokumentów pt. *Wielki terror w Sowieckiej Gruzji 1937–1938. Represje wobec Polaków. Polacy w Gruzji – Gruzini w Polsce*, tom 1, który był efektem współpracy naukowo-badawczej między Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Gruzji⁷⁵. Praca ta zawiera 147 niepublikowanych do tej pory dokumentów z gruzińskich archiwów i pokazuje represje wobec ludności polskiego pochodzenia w Gruzji, mogące być pewną ilustracją losów Polaków w ZSRR, którzy podlegali prześladowaniom ze strony władz radzieckich w latach 1937–1938. Dokumenty poprzedza interesujące wprowadzenie dotyczące terroru w Gruzji w latach 1937–1938 autorstwa gruzińskich historyków: Władimera Luarsabiszwili i Omara Tuszuraszwili. Przedstawiono w nim ogólną charakterystykę Wielkiego Terroru w ZSRR u schyłku lat 30. XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w Gruzji, gdzie w 1937 roku aresztowano i skazano na śmierć lub wieloletnie więzienie blisko

---

oraz w *KL Auschwitz św. Archimandryty Grzegorza (Peradze)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2010, nr 20, s. 87–95; idem, *Klasztory gruzińskie w Palestynie w pracach św. Grzegorza Peradze*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2011, nr 21, s. 33–38.

⁷⁴ *Kraj Zakaukaski w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej*, wstęp i opracowanie A. Furier, Poznań 1999, ss. 175.

⁷⁵ *Wielki terror w Sowieckiej Gruzji 1937–1938. Represje wobec Polaków. Polacy w Gruzji – Gruzini w Polsce*, t. 1, wybór i redakcja naukowa D. Alawerdaszwili, E. Kukhałaszwili, W. Luarsabiszwili, S. Koller, M. Majewski, O. Tuszuraszwili, Warszawa–Tbilisi 2016, ss. 408.

15 000 osób, natomiast w 1938 roku ponad 11 000 osób, spośród których większość została osądzona na podstawie fałszywych oskarżeń⁷⁶.

We wstępie omawianej publikacji umieszczono także artykuł wybitnego znawcy historii ZSRR i emigracji antyradzieckiej Hiroaki Kuromiya zatytułowany *Wielki Terror: represje wobec Polaków*. Pozwala on lepiej zrozumieć sytuację represjonowanych obywateli Gruzji polskiego pochodzenia, ponieważ autor ukazywał położenie Polaków w ZSRR, przyczyny prześladowań ludności polskiej w tym państwie w drugiej połowie lat 30. XX wieku, a także relacje przedstawicieli władz RP w ZSRR z Polakami mieszkającymi w tym kraju. H. Kuromiya scharakteryzował także kontakty rządu polskiego z gruzińską emigracją. Opisuując położenie Polaków w Gruzji podkreślał, że już sam fakt polskiego pochodzenia oraz jakiegokolwiek kontakty z polskim konsulem w Tbilisi narażały na oskarżenia o działalność antyradziecką i mogły być pretekstem do aresztowań. Pretekst ten władze komunistyczne często wykorzystywały, o czym świadczyły opublikowane w zbiorze dokumentów materiały archiwalne⁷⁷.

Jednocześnie należy wspomnieć o jeszcze jednym wątku relacji polsko-kaukaskich, który znajduje coraz szersze odzwierciedlenie w polskiej literaturze naukowej – kwestii kontaktów władz II RP z emigrantami z Kaukazu Północnego i Południowego w latach 1920–1939. Wśród wielu publikacji na ten temat, także autorstwa badaczy stosunków polsko-kaukaskich wymienionych już w tym artykule, szczególną uwagę zwraca wydawnictwo źródłowe zatytułowane: *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego* pod redakcją naukową Pawła Libery⁷⁸. Oprócz umieszczenia w publikacji starannie opracowanych pod względem edytorskim 152 dokumentów, znalazł się w niej także obszerny wstęp oraz artykuł dotyczący historii ruchu prometejskiego autorstwa P. Libery. We wstępie autor przedstawił m.in. definicję prometeizmu, jego granice chronologiczne oraz scharakteryzował najważniejsze polskie i zagraniczne publikacje dotyczące tej problematyki⁷⁹. Z ko-

---

⁷⁶ Ibidem, s. 27–37.

⁷⁷ Ibidem, s. 38–48.

⁷⁸ *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, redakcja naukowa, wstęp, wybór i opracowanie P. Libera, Wojskowe Teki Archiwalne, t. 4, Warszawa 2013, ss. 575.

⁷⁹ Ibidem, s. 15–30.

lei w interesującym, obszernym szkicu poświęconym *Zarysowi historii ruchu prometejskiego* P. Libera ukazał genezę idei prometejskiej do 1921 roku, powstanie ruchu prometejskiego w latach 1921–1926, tworzenie jego struktur w latach 1926–1932, kryzys w okresie od 1932 do 1936 oraz jego reformy u schyłku lat 30. XX wieku⁸⁰.

W pracy przedstawiono dokumenty dotyczące współpracy władz polskich z różnymi środowiskami emigracji antyradzieckiej, której celem miało być obalenie, a przynajmniej osłabienie władzy komunistycznej w Rosji. Tę politykę władz polskich określano mianem „polityki prometejskiej”, natomiast środowiska emigrantów antyradzieckich współpracujących z rządem polskim przeciwko ZSRR nazywano „ruchem prometejskim”⁸¹. Kolejne dokumenty opublikowane w omówionej pracy ukazywały rozwój kontaktów między przedstawicielami władz II RP a emigrantami, także z terenów Kaukazu, oraz rozwój ruchu prometejskiego, stanowiącego istotny element, szczególnie w latach 20. XX wieku działalności różnych struktur emigracyjnych reprezentujących przedstawicieli elit politycznych ludności nierosyjskiej z dawnej Rosji carskiej, którzy po zakończeniu wojny domowej w Rosji z rozmaitych powodów udali się na emigrację.

Należy zauważyć, że liczne artykuły na temat działalności emigracji kaukaskiej i jej relacji z władzami polskimi w okresie międzywojennym były opublikowane we wspomnianym już czasopiśmie „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” oraz w wydawanym od 2010 roku także przez Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego roczniku „Nowy Prometeusz”⁸².

Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego organizuje także coroczne konferencje dotyczące problematyki kaukaskiej,

---

⁸⁰ Ibidem, s. 31–66.

⁸¹ Ibidem, s. 15–17.

⁸² Na przykład G. Mamoulia, *The Struggle for the Independence of Caucasus: M. E. Rasulzade and the Georgians in the Promethean Movement (1926–1939)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2010, nr 20, s. 97–109; K. Wóycicki, *Prometeizm – dziedzictwo polskiej szkoły politologicznej*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 1, s. 73–80; M. Kornat, *U źródeł idei prometejskiej. Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych (1921–1923)*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 161–184; S. Kazimowa, *Działalność antysowieckiej emigracji kaukaskiej w Turcji*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 213–226.

prometejskiej oraz sytuacji Kaukazu po 1991 roku. Swoistym ukoronowaniem badań nad problematyką, szczególnie relacji polsko-gruzińskich i docenieniem roli Studium Europy Wschodniej UW w tej kwestii było powołanie w 2017 roku Polsko-Gruzińskiej Komisji Historyków, działającej pod auspicjami Studium. Celem jej prac jest usystematyzowanie badań dotyczących relacji polsko-gruzińskich, mających swój początek w marcu 1920 roku. Przewodniczącym komisji został D. Kolbaia⁸³.

Problematyce relacji polsko-kaukaskich oraz losów Polaków na Kaukazie poświęcone były również zbiory artykułów wydane po konferencjach dotyczących tych kwestii. Wśród nich szczególnie godne uwagi były publikacje: *Polacy w Armenii* oraz *Polacy w Gruzji* pod redakcją ks. Edwarda Walewandra, w których umieszczono prace wybitnych znawców tej problematyki⁸⁴. Interesujący z punktu widzenia analizy stosunków władz II RP z emigrantami kaukaskimi w okresie międzywojennym był także zbiór artykułów zatytułowany *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*, wydany pod redakcją Marka Kornata⁸⁵.

Podobnie interesujące są książki o charakterze reporterskim dotyczące najnowszej historii i współczesnej sytuacji na Kaukazie, chociaż nie zawarto w nich informacji na temat obecności Polaków w tym regionie. Jednak w związku z rosnącym zainteresowaniem polskich czytelników współczesną sytuacją na Kaukazie, są one godne uwagi. Zdaniem autora artykułu szczególnie interesujące są książki reporterskie Wojciecha Jagielskiego i Wojciecha Góreckiego, których autorzy bardzo często byli bezpośrednimi świadkami opisywanych wydarzeń, a ponadto w trakcie licznych pobytów na Kaukazie Północnym i Południowym przeprowadzili wiele interesujących rozmów z innymi naczynymi świadkami⁸⁶.

---

⁸³ <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C27365%2Cwarszawa-polsko-gruzinska-komisja-historykow-ma-swoja-pierwsza-konferencje> [dostęp: 24.03.2018].

⁸⁴ *Polacy w Armenii*, pod red. ks. E. Walewandra, Lublin 2000, ss. 377; *Polacy w Gruzji*, pod red. ks. E. Walewandra, Lublin 2002, ss. 406.

⁸⁵ *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*. Studia i szkice pod redakcją M. Kornata, Warszawa 2012, ss. 356.

⁸⁶ W. Jagielski, *Wieże z kamienia*, Warszawa 2004, ss. 357; idem, *Dobre miejsce do umierania*, Wydanie II, poprawione i uzupełnione Warszawa 2005, ss. 400;

Przygotowując artykuł na temat polskiego czasopiśmiennictwa dotyczącego Polaków na Kaukazie i relacji polsko-kaukaskich autor stanął przed bardzo trudnym zadaniem scharakteryzowania niezwykle bogatej literatury na ten temat, dlatego skupił się na zasygnalizowaniu tylko wybranych pozycji naukowych, które miały zasadniczy wpływ na rozwój badań nad tą problematyką. Autor artykułu ma nadzieję, że zachęcił czytelników do poszerzenia wiedzy na temat niezwykle ciekawych i stosunkowo mało znanych niespecjalistom relacji polsko-kaukaskich.

Autor artykułu, obserwujący przez blisko 25 lat pracy naukowej polskie badania dotyczące obecności Polaków na Kaukazie, stosunków polsko-kaukaskich oraz dziejów Kaukazu w XX wieku, może pokusić się o konkluzję, że od początku lat 90. XX wieku miał miejsce znaczny ich rozwój. Nastąpiło to zarówno w wyniku powstania kolejnych publikacji uznanych już badaczy tej problematyki, jak i historyków, politologów, socjologów i przedstawicieli innych specjalności młodszego pokolenia, którzy znając lokalne języki oraz prowadząc badania w archiwach Kaukazu Południowego przygotowują coraz bardziej interesujące prace naukowe. Bardzo często powstają one z inicjatywy i pod opieką naukową renomowanych znawców problematyki kaukaskiej, którzy także rozwijają swoje badania na ten temat. Ich efektem są kolejne prace naukowe, o których zaledwie niewielkiej części, wspomniano w powyższym artykule.

Szczególnie istotne i wartościowe są prowadzone obecnie badania na temat relacji między emigrantami kaukaskimi i władzami polskim w okresie międzywojennym, w tym przede wszystkim te dotyczące polityki prometejskiej, która była ważnym elementem polskiej polityki zagranicznej w latach 1920–1939. Godne uwagi są również kolejne prace polskich badaczy dotyczące dziejów Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu.

Ważna z punktu widzenia lepszego i dogłębnego zbadania relacji polsko-kaukaskich w XIX i XX wieku jest także coraz szersza współpraca między polskimi historykami i badaczami tej problematyki z Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Sytuacji tej sprzyja życzliwa

---

idem, *Wszystkie wojny Lary*, Kraków 2015, ss. 240; W. Górecki, *Planeta Kaukaz*, Warszawa 2002, ss. 188; idem, *Toast za przodków*, Wołowiec 2010, ss. 390; idem, *Abchazja*, Wołowiec 2013, ss. 179.

postawa pracowników ambasad tych państw w Warszawie, którzy chętnie angażują się w różnego rodzaju przedsięwzięcia służące popularyzacji wiedzy na temat relacji polsko-gruzińskich, polsko-ormiańskich i polsko-azerbejdzańskich. Jednocześnie coraz częściej są organizowane konferencje naukowe dotyczące kwestii kaukaskich, w trakcie których prezentowane są również często bardzo interesujące wystąpienia na temat kontaktów między Polską i Kaukazem w przeszłości i współcześnie.

Szczególnie dużą rolę w popularyzacji tej problematyki odgrywa Studium Europy Wschodniej UW działające pod kierunkiem Jana Malickiego. Także inne ośrodki akademickie, jak np. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu we współpracy z Uniwersytetem Rzeszowskim, organizują cykliczne konferencje dotyczące problematyki kaukaskiej. Uczestniczy w nich liczna grupa badaczy zagranicznych, w tym także z Kaukazu.

O nawiązywaniu coraz bliższych kontaktów między badaczami polskimi i kaukaskimi, które sprzyjają pogłębionym badaniom na temat losów Polaków na Kaukazie, mających pewien wpływ na przeobrażenia tego regionu szczególnie do 1918 roku, świadczy także powołanie wspomnianej już Polsko-Gruzińskiej Komisji Historyków. Owocem jej działań była m.in. niezwykle interesująca konferencja naukowa zorganizowana przez Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego i IPN w grudniu 2017 roku w Warszawie.

Paweł Olszewski

Bibliografia

Wydawnictwa źródłowe

II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego, redakcja naukowa, wstęp, wybór i opracowanie P. Libera, Wojskowe Teki Archiwalne, t. 4, Warszawa 2013.

Kraj Zakaukaski w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej, wstęp i opracowanie A. Furier, Poznań 1999.

Wielki terror w Sowieckiej Gruzji 1937–1938. Represje wobec Polaków. Polacy w Gruzji – Gruzini w Polsce, t. 1, wybór i redakcja naukowa D. Alawerdaszwili, E. Kukhalaszwili, W. Luarsabiszwili, S. Koller, M. Majewski, O. Tuszuraszwili, Warszawa–Tbilisi 2016.

Pamiętniki, wspomnienia

Czajkowski M. (Mehmed Sadyk Pasza), *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*.

Z rękopisu wydał, wstępem i przypisami opatrzył J. Fijałek, Warszawa 1962.

Gralewski M., *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*. Opracował merytorycznie oraz opatrzył komentarzami P. Adamczewski, Poznań 2015.

Kalinowski K., *Pamiętniki mojej żołnierki na Kaukazie i niewoli u Szamila. Od 1844 do 1854*. Wstęp i opracowanie P. Adamczewski, Warszawa 2017.

Leist A., *Szkice z Gruzji*, Warszawa 1885.

Opracowania

Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012.

Baranowski B., Baranowski K., *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987.

Baranowski B., Baranowski K., *Historia Gruzji*, Wrocław 1987.

Baranowski B., *Polskie zainteresowania z XVIII i XIX wieku kulturą Gruzji*, Wrocław 1982.

Baranowski B., *Polsko-azerbejdżańskie stosunki kulturalne w pierwszej połowie XIX wieku*, Łódź 1979.

Baranowski B., Baranowski K., *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985.

Chmielecki T.T., *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*, Warszawa 1998.

Chodubski A.J., *Górnik. Geolog. Witold Zglenicki (1850–1904) „Polski Nobel”*, Płock 2012.

Chodubski A., *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2003.

Ciesielski S., *Rosja–Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003.

Furier A., *Droga Gruzji do niepodległości*, Warszawa 2000.

Furier A., *Józef Chodźko 1800–1881. Polski badacz Kaukazu*, Warszawa 2001.

Furier A., *Polacy w Gruzji*, Warszawa 2009.

Grochmalski P., *Czeczenia. Rys prawdziwy*, Wrocław 1999.

Jaworski H., *Wspomnienia Kaukazu*, Poznań 1877.

Kazimowa S., *Działalność antysowieckiej emigracji kaukaskiej w Turcji*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 213–226.

Kiełbasiński H., *Przemiany kulturalne w Armenii w XX wieku*, Toruń 2001.

Kolbaia D., *Bibliografia prac Wojciecha Materskiego dotyczących historii Gruzji i stosunków polsko-gruzyńskich*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2016, nr 26, s. 299–305.

Kolbaia D., *Pod skrzydłami Rzeczypospolitej. Emigracja gruzińska w Polsce 1921–1939*, Warszawa 2015.

Kornat M., *U źródeł idei prometejskiej. Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych (1921–1923)*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 161–184.

Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D., *Tulaczy los. Uchodźcy polscy*

w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej, Lublin 2007.

Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Toruń 2013.

Mamoulia G., *The Struggle for the Independence of Caucasus: M.E. Rasulzade and the Georgians in the Promethean Movement (1926–1939)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2010, nr 20, s. 97–109.

Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2000.

Materski W., *Gruzja*, wydanie drugie – poprawione i uzupełnione, Warszawa 2010.

Materski W., *Georgia Rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994.

Mądzik M., *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987.

Mądzik M., Piątkowski L., Zakrzewska-Dubasowa M., *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, Lublin 1990.

Paprocki H., *Klasztory gruzińskie w Palestynie w pracach św. Grzegorza Peradze*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2011, nr 21, s. 33–38.

Paprocki H., *Niektóre okoliczności aresztowania i pobytu w więzieniu Pawiak oraz w KL Auschwitz św. Archimandryty Grzegorza (Peradze)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2010, nr 20, s. 87–95.

Patlewicz B., *Azerbejdżańska droga do pierwszej niepodległości*, Szczecin 2016.

Piwnicki G., *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001.

Polacy w Armenii, pod red. ks. E. Walewandra, Lublin 2000

Polacy w Gruzji, pod red. ks. E. Walewandra, Lublin 2002.

Rohoziński J., *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie*, Warszawa 2005.

Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940). Studia i szkice pod redakcją M. Kornata, Warszawa 2012.

Świętochowski T., *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998.

Świętochowski T., *Azerbejdżan*, Warszawa 2006.

Widerszal L., *Sprawy kaukaskie w polityce europejskiej w latach 1831–1864*, Warszawa 1934.

Woźniak A., *Dobry Europejczyk w Tyflisie. Śladami Artura Leista*, Warszawa 2017.

Wóycicki K., *Prometeizm – dziedzictwo polskiej szkoły politologicznej*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 1, s. 73–80.

Zakrzewska-Dubasowa M., *Historia Armenii*, Wrocław 1990.

Żurawski vel Grajewski R., *Kaukaz w „dyplomacji” księcia Adama Jerzego Czartoryskiego w okresie kryzysu wschodniego (1832–1840)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2003, r. 2, nr 2 (4), s. 181–198.

Żurawski vel Grajewski R., *Wielka Brytania w „dyplomacji” księcia Adama Jerzego Czartoryskiego wobec kryzysu wschodniego (1832–1841)*, Warszawa 1999.

Reportaże

Górecki W., *Abchazja*, Wołowiec 2013.

Górecki W., *Planeta Kaukaz*, Warszawa 2002.

Górecki W., *Toast za przodków*, Wołowiec 2010.

Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, wydanie II, poprawione i uzupełnione Warszawa 2005.

Jagielski W., *Wieże z kamienia*, Warszawa 2004.

Jagielski W., *Wszystkie wojny Lary*, Kraków 2015.

Strony internetowe

<http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C27365%2Cwarszawa-polsko-gruzinska-komisja-historykow-ma-swoja-pierwsza-konferencje>

[dostęp: 24.03.2018].

The outline of the issue of Polish-Caucasian relations in memoirs and scientific literature

Key words

Caucasus, Poles, Georgia, Armenia, Azerbaijan, 19th and 20th century history.

Summary

The article aims to present Polish scientific publications about Poles in Caucasus, Polish-Caucasian relations and the 20th century Caucasian history. In the article we summarized selected diaries and memoirs of Polish deportees in Caucasus which contributed to the popularisation of this region among Poles in the second half of the 19th century. In the conclusion we mentioned a significant increase in the scientific research on Polish-Caucasian relations since the 1990s as well as greater cooperation between Polish researchers and Caucasian historians. A special emphasis has been put on the researchers' interest in connections between the authorities of the Second Polish Republic and the Caucasian emigrants in the interwar period.

Polnisch-kaukasische Beziehungen in Tagebüchern und der wissenschaftlichen Literatur – ein Überblick.

Schlüsselwörter

Kaukasus, Polen, Georgien, Armenien, Aserbaidshan, Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Das Hauptthema des Artikels ist die Darstellung der polnischen wissenschaftlichen Publikationen über das Leben der Polen in Kaukasus, die polnisch-kaukasischen Beziehungen und Geschichte von Kaukasus im 20. Jahrhundert. Außerdem wurden die ausgewählten Memoiren und Memoiren der polnischen Verbannten im Kaukasus vorgestellt, die zur Popularisierung des Wissens über diese Region in Polen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts beigetragen haben. In der Schlussfolgerung dieses Artikels wurde auf eine bedeutende Entwicklung seit den 1990er der wissenschaftlichen Forschung über die polnisch-kaukasischen Beziehungen und Zusammenarbeit polnischer Forscher mit den kaukasischen Historikern zu diesem Thema hingewiesen. Das besondere Interesse der Forscher an die Kontakte zwischen den kaukasischen Auswanderern und polnischer Regierung in der Zwischenkriegszeit wurde ebenfalls hervorgehoben.

Польско-кавказские отношения в мемуарах и научной литературе – основные вопросы

Ключевые слова

Кавказ, поляки, Грузия, Армения, Азербайджан, история XIX–XX вв.

Резюме

Основная тема статьи – ознакомление читателя с польскими научными публикациями, касающимися судьбы поляков на Кавказе, польско-кавказских отношений и истории Кавказа в XX в. В статье охарактеризованы также некоторые дневники и мемуары поляков, сосланных на Кавказ, которые содействовали популяризации знаний об этом регионе среди польских читателей в второй половине XIX в. В заключении описывается серьёзное развитие в 90-е годы XX в. научных исследований в области польско-кавказских отношений и постоянно растущий объём сотрудничества польских учёных и кавказских историков в этой области. Подчеркивается также особый интерес исследователей к отношениям властей довоенной Польши и кавказских эмиграционных кругов в межвоенный период.